Open Access Quarterly Journal

Good Governance Research

https://pgr.yu.ac.ir

Vol. 1, No. 1, Fall 2026, pp. 1-17 E- ISSN: 96315

The State Society Relations and The Question of Governance

Ali Abootalebi

University of Wisconsin, Eau Claire, Eau Claire, USA

Date of Received: 2026/01/28 **Date of Acceptance:** 2026/06/20

***Correspondence**
abootaar@uwec.edu

Extended Abstract

1. Introduction

he question of governance inevitably directs attention to the state, yet governance in its most fundamental sense extends far beyond national governments to encompass local communities, civil associations, private enterprises, and the complex web of power relations that bind them together. This paper explores the intricate dynamics of state–society relations and their impact on governance, particularly in the Arab World and Iran. It examines the intersection of modernization, political democracy, civil society, and external interventions as determinants of governance effectiveness. By analyzing historical trajectories, contemporary socio-political developments, and ideological underpinnings, the study argues that political democracy and effective governance are positively correlated. It further critiques the persistent authoritarianism, foreign influence, and structural inefficiencies that hinder democratic governance and equitable development in the West Asian theatre. The Iranian case presents a nuanced example of ideological hybridity and evolving civic engagement, highlighting opportunities and limitations for achieving good governance. Governance does not occur in a vacuum; the perennial presence of politics weaves through all human relations, and the appropriate management of power relations among individuals, groups, classes, and institutions can ensure—though not guarantee—effective governance. The presence of viable,

transparent, and accountable democratic legal codes and institutional frameworks can enhance prospects for long-term efficient governance by illuminating the rules of the game in the management of relations responsible for the greater public welfare.

Research Question(s)

This study is guided by the following principal research questions:

1. What is the relationship between political democracy and effective governance in the West Asian context, particularly in the Arab World and Iran?

2. How do state–society relations, mediated by modernization, civil society development, and external interventions, shape the prospects for good governance?

3. Why have authoritarian regimes in the Arab World persisted despite decades of modernization, and what role has external intervention played in this persistence?

4. How does the Iranian experience of "Islamic Republicanism" illustrate the tensions between ideological hybridity and democratic governance, and what opportunities and limitations does it present for achieving good governance?

2. Literature Review

The theoretical foundation of this study draws upon modernization theory, which proposes that economic, social, and political mobilization lead to social mobilization, economic development, and political democracy. A substantial body of literature on modernization during the 1950s and 1960s was dedicated to social mobilization. However, political democracy—a principal component of good governance—results from such development only where social, economic, and political power resources become more evenly distributed. The development of civil society along organized and active groups, clubs, and associations can also help the cause of democracy by challenging the hegemony of the state over socioeconomic resources and political power. Specifically, civil society exists where "clubs, organizations and groups act as a buffer between state power and the life of the citizen." In the absence of such groups and associations, the state dominates socioeconomic and private affairs, with little prospect for democratic rule and good governance.

Good governance signals the ability of public and private governing institutions to deliver the key public goods needed to maintain order, human security, and social harmony. Furthermore, governance is "good" and more likely to advance peace when "it is inclusive, participatory and accountable; when it is characterized by fair procedures and performs well in delivering necessary public goods." Democracy is an essential element of good governance; its presence may not guarantee peace, but its absence and attempts to suppress it are significant risk factors for war. Governance is really about the ability of the political system to continuously respond and adjust to the parameters of authority as

society becomes wealthier, healthier, more educated, more sophisticated, and better organized.

The literature on authoritarian persistence offers crucial insights. Gandhi and Przeworski propose that by institutionalizing, and through a system of sharing rewards, an autocrat can stay in power by retaining the goodwill of the citizens. Brown and Shahin observed that existing regimes in the Arab world are deeply entrenched and that tentative steps toward liberalization hardly amount to a move toward democratization, while noting some "pockets of liberalization" in more critical local media, a young generation of Internet activists, increasingly experienced NGOs, and a few protest movements. In general, they saw a "weak, fragmented, and passive civil society" and "very low political participation and public apathy" as major obstacles to democratic change.

Achcar sums up the state of Arab political economy, observing that all Arab states take their place on a scale running from patrimonialism to neopatrimonialism regimes, further accentuated by their rentier economies. The peculiar modality of the capitalist mode of production—a mix of patrimonialism, nepotism, and crony capitalism pillaging of public property, swollen bureaucracy, and generalized corruption, against a background of great sociopolitical instability and the impotence or even nonexistence of the rule of law—is dominant in the Arab region. The state itself is merely a cash cow. Rutherford remarks that in Egypt, Mubarak's regime had "used cooptation and coercion with equal skill to build a wide circle of supporters and to keep opponents at bay." Lynch concludes that "the monarchies look like fairly typical Arab authoritarian regimes, surviving because they enjoy greater financial resources, less demanding international allies, and powerful media assets to perpetuate their legitimation myths."

3. Methodology

This study adopts a qualitative, analytical–historical approach based on a comparative case study design, drawing on secondary sources—scholarly monographs, peer-reviewed articles, policy analyses, and reputable journalistic accounts. The analytical framework synthesizes modernization theory, civil society theory, and the literature on authoritarian persistence. The cases—the Arab World (with particular attention to Saudi Arabia, Bahrain, Egypt, and the Gulf states) and Iran—are selected for their shared experience of authoritarian governance, external intervention, and ideological contestation, alongside their divergent trajectories after the 1979 Iranian Revolution.

4. Results

The analysis yields four principal findings.

First, authoritarian persistence in the Arab World is rooted in rentier economies and patrimonial structures. Regimes have relied on oil rents, foreign security and financial

Copyright © 2026, The Authors. Published by Yasouj University Press.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

assistance, migrant labor, outright brutality, and co-optation of the opposition through privileged access to state coffers or state enterprises, thereby silencing civil society and avoiding concessions to competing social forces.

Second, external intervention has decisively shaped governance outcomes. The alignment of Arab elites with U.S. strategy for regional dominance since 1990—and especially after 2001—fueled popular opposition, "Arab humiliation," and the Arab Spring. U.S. military presence and support for authoritarian regimes exacerbated sectarian and ethnic rivalries, while Saudi funding helped spread Wahhabism in Pakistan and gave rise to al-Qaeda and the Taliban.

Third, the failure of Arab political leaders to secure legitimate popular participation has galvanized radicalism. Movements such as the Taliban, al-Qaeda, and Daesh emerged to fill the political vacuum and to restore "Islamic governance"—a clear symptom of a crisis of governance rather than its cause.

Fourth, Iran presents a nuanced picture. Iranian society has advanced considerably in social change over four decades, yet the economy suffers from serious mismanagement, power remains concentrated in the hands of individuals, families, and state agencies, and the tension between the "Islamic" and "republican" dimensions of the system remains unresolved. The rise of the Raeisi administration signified the Islamization of constitutional republicanism, whereas republicanizing the Islamic dimension is arguably the path to national salvation.

5. Conclusion

The challenge of governance lies in managing state–society relations to achieve a better distribution of socioeconomic resources and political power within and between the state and society. An empowered civil society can check state power and secure legal and institutional venues for equitable distribution. While effective governance can emerge in non-democratic settings such as China, democratic rule provides the most favorable ground for good governance, where orderly rule and human security are accompanied by active citizenship.

Arab regimes' ineptitude has produced harsh authoritarianism, severe socioeconomic problems, and Western interventionism detrimental to native populations. Persistent Western intervention has supported family- and elite-dominated regimes at the expense of democratic development, while the spillover from Iraq, Afghanistan, and Lebanon consolidated both Shi'a-inspired anti-Western "resistance ideology" and Sunni-inspired "anti-Modern" ideology.

In sum, the quality of democratic, effective governance depends on the extent and intensity of power competition among social forces in the distribution of resources and political power. Strengthening civil society, transparent and accountable institutional–legal frameworks, and reducing harmful foreign interventions can pave the way for good

governance and equitable development in the region. The future of civil society and good governance in Iran is bright, barring any drastic reversal due to wars or widespread social calamities. Only time will tell what is in store in a future Islamic Republic.

Keywords: Governance, Democracy, Modernization, Civil Society, Foreign Interventions, Arab World, Iran.

How to cite:

Abootalebi, A.(2026).The State Society Relations and The Question of Governance. *Good Governance Researches*,1(1), 1-17.

Copyright © 2026, The Authors. Published by Yasouj University Press.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

فصلنامه علمی
پژوهش‌های حکمرانی خوب
https://pgr.yu.ac.ir

سال ۱ | شماره ۱ | پاییز ۱۴۰۵ | صفحات ۱-۱۷

E-ISSN: 96315

روابط دولت-جامعه و مسئله حکمرانی

علی ابوطالبی [۱]

۱. استاد علوم سیاسی دانشگاه ویسکانسین، او کلر، آمریکا

تاریخ دریافت: ۸ / ۱۱ / ۱٤۰٤ تاریخ پذیرش: ۳۰/ ۰۳/ / ۱٤۰۵ تاریخ انتشار: ۰۱/ ۰۷/۱٤۰۵

*نویسنده مسئول: Abootaar@uwec.edu

چکیده

این پژوهش به بررسی پویایی‌های پیچیده روابط دولت-جامعه و تأثیر آن بر حکمرانی، با تمرکز بر جهان عرب و ایران، می‌پردازد. مسئله اصلی آن است که چرا با وجود گذشت دهه‌ها از تجربه نوسازی و توسعه، بسیاری از جوامع غرب آسیا همچنان با بحران حکمرانی، استبداد پایدار و ناکارآمدی ساختاری روبه‌رو هستند. مقاله با رویکردی تحلیلی-تاریخی، تلاقی نوسازی، دموکراسی سیاسی، جامعه مدنی و مداخلات خارجی را به‌عنوان عوامل تعیین‌کننده اثربخشی حکمرانی بررسی می‌کند و با واکاوی تحولات تاریخی و رویدادهای اجتماعی-سیاسی معاصر، استدلال می‌کند که میان دموکراسی سیاسی و حکمرانی کارآمد همبستگی مثبتی وجود دارد؛ هرچند این همبستگی لزوماً علّی نیست. یافته‌ها نشان می‌دهد که رژیم‌های اقتدارگرای عرب با تکیه بر اقتصاد رانتی، ساختارهای پاتریمونیال، سرکوب و جذب مخالفان، و حمایت خارجی، مانع شکل‌گیری جامعه مدنی توانمند و گذار مسالمت‌آمیز قدرت شده‌اند و این خلأ سیاسی زمینه‌ساز ظهور اسلام سیاسی رادیکال و گروه‌های شبه‌نظامی است. در مقابل، تجربه ایران نمونه‌ای چندوجهی از تلفیق ایدئولوژیک و مشارکت مدنیِ در حال تحول ارائه می‌دهد که در آن تعارض میان وجوه «اسلامی» و «جمهوری» نظام، سوءمدیریت اقتصادی، تحریم‌ها و مداخلات خارجی، فرصت‌ها و محدودیت‌های دستیابی به حکمرانی مطلوب را برجسته می‌سازد. مقاله نتیجه می‌گیرد که کیفیت حکمرانی دموکراتیک به دامنه و شدت رقابت قدرت میان نیروهای اجتماعی در فرایند توزیع منابع و قدرت سیاسی در درون و میان دولت و جامعه بستگی دارد و تقویت جامعه مدنی، چارچوب‌های نهادی-قانونی شفاف و پاسخگو، و کاهش مداخلات خارجیِ زیان‌بار، مسیر تحقق حکمرانی خوب و توسعه عادلانه در منطقه را هموار می‌کند.

واژه‌های کلیدی

حکمرانی، دموکراسی، نوسازی، مداخلات خارجی، جهان عرب.

استناد به این مقاله:

ابوطالبی، علی (۱۴۰۵). روابط دولت-جامعه و مسئله حکمرانی. *پژوهش‌های حکمرانی خوب*، سال ۱ (۱)، ۱۷-۱.

مقدمه

وقتی سخن از حکمرانی به میان می‌آید، طبیعی است که نخست به دولت‌های ملی بیندیشیم؛ چرا که این دولت‌ها از منابع طبیعی و انسانی لازم برای اداره امور – از جمله حفظ نظم و قانون، امنیت ملی، توسعه اجتماعی–اقتصادی و تأمین امنیت انسانی و همبستگی اجتماعی– برخوردارند. با این حال، حکمرانی در بنیادی‌ترین سطح خود، به سازمان‌دهی محله‌ها و جوامع محلی در قالب واحدهایی کارآمدتر برای رسیدگی به مسائل محلی نیز مربوط می‌شود؛ خواه این کار با همکاری نهادهای دولتی (محلی و ملی) صورت گیرد و خواه با مشارکت افراد حقیقی، بنگاه‌های تجاری و شرکت‌ها، نهادهای جامعه مدنی و یا ترکیبی از این نیروها. حکمرانی در خلأ شکل نمی‌گیرد؛ بلکه حضور همیشگی سیاست، رشته‌ای است که تار و پود تمام روابط انسانی را به هم پیوند می‌دهد. مدیریت مناسب و کارآمدِ روابط قدرت میان افراد، گروه‌ها (قومی و قبیله‌ای)، طبقات اجتماعی، نهادهای خصوصی و عمومی، بنگاه‌های تجاری، مؤسسات و سازمان‌ها می‌تواند حکمرانی مؤثر را تضمین (و نه لزوماً قطعی) کند. وجود چارچوب‌های نهادی و قوانین دموکراتیکِ کارآمد، شفاف و پاسخگو می‌تواند چشم‌انداز حکمرانی کارآمد و بلندمدت را بهبود بخشد، زیرا این قوانین و چارچوب‌ها، قواعد بازی را در مدیریت روابطی که متولی رفاه عمومی هستند، روشن می‌سازند. فرهنگ –از جمله شکاف‌های خانوادگی، قبیله‌ای، مذهبی، ایدئولوژیک و اجتماعی– بر مؤلفه‌ها، پویایی‌ها و نحوه توزیع منابع و روابط قدرت میان نهادها تأثیر می‌گذارد. مداخلات و دخالت‌های خارجی نیز به همین ترتیب می‌توانند بر پویایی روابط قدرت، چه در درون جامعه و دولت و چه در تعامل میان آن‌ها، اثرگذار باشند. این امر در بسیاری از مداخلات تاریخی و مدرن غرب در جوامع غیرغربیِ آفریقا، آسیا و قاره آمریکا –چه در دوران استعمار و چه در عصر حاضر– مشهود است. در نهایت، حکمرانی به ماهیت روابط دولت و جامعه در مسیر دستیابی به توزیع بهتر منابع اجتماعی–اقتصادی و قدرت سیاسی (هم در درون این دو و هم در تعامل میان آن‌ها) مربوط می‌شود. برای نمونه، ویژگی‌ها و نیروهای تاریخی و فرهنگیِ حاکم بر هر جامعه می‌توانند به فرایند سازمان‌دهی محلی کمک کنند؛ مواردی همچون نظم و پیوندهای قبیله‌ای، یا مساجد محلی که هم‌زمان کارکرد عبادتگاه و کانون بسیج و شبکه‌سازی اجتماعی را دارند. این مقاله به تشریح پیچیدگی‌های چالش حکمرانی می‌پردازد و برای برجسته ساختن استدلال‌های اصلی خود، برخی از ویژگی‌های روابط دولت و جامعه در جهان عرب و ایران را مورد توجه قرار می‌دهد.

پویایی‌های روابط دولت–جامعه

نظریه نوسازی مطرح می‌کند که بسیج اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به بسیج اجتماعی، توسعه اقتصادی و دموکراسی سیاسی می‌انجامد(Deutsch, 1961: 493-514; Apter, 1965; Lerner, 1958). اما دموکراسی سیاسی، که یکی از مؤلفه‌ای اصلی حکمرانی خوب است، تنها زمانی از چنین توسعه‌ای حاصل می‌شود که منابع قدرت اجتماعی و اقتصادی، و همچنین سیاسی، به‌طور متوازن‌تری توزیع شده باشند. توسعه جامعه مدنی در قالب گروه‌ها، باشگاه‌ها و انجمن‌های سازمان‌یافته و فعال نیز می‌تواند به تحقق دموکراسی کمک کند، چراکه سلطه دولت بر منابع اجتماعی–اقتصادی و قدرت سیاسی را به چالش می‌کشد. بنابراین، استدلال اصلی این است که میان جامعه مدنی و دموکراسی همبستگی وجود دارد.

دموکراسی سیاسی، اگر به مثابه ابزاری برای رسیدن به هدفی مشخص درک شود، بهترین بستر را برای سازمان‌دهی اجتماعی و حکمرانی در سطوح محلی یا ملی فراهم می‌کند. در کانون دموکراسی سیاسی، برگزاری انتخابات آزاد، منصفانه و مداوم برای سنجش سلامت رابطه میان حکومت‌شوندگان و حکمرانان جای قرار دارد. همچنین دموکراسی سیاسی درباره فرایندی مستمر

از کنش و واکنش میان دولت و جامعه است، زیرا تغییرات ساختاری و فرهنگی همواره نیازمند «تعدیل¬های سیاسی» برای پاسخ به نیازها و خواسته‌های همیشه‌درحال‌تغییر جامعه هستند. وجود نهادهای سیاسی کارامد مانند احزاب سیاسی و قوای مستقل مقننه و قضائیه– به تحکیم مشروعیت نظام سیاسی کمک کرده و در نتیجه به حکمرانی بهتر می‌انجامد.

توسعه تاریخی در غرب نشان می‌دهد که مسیر دموکراسی آسان نیست، و آزادی نتیجه دهه‌ها مبارزه برای فرصت‌ها و حقوق عادلانه در توزیع منابع اجتماعی–اقتصادی و قدرت سیاسی است. تحول دولت مدرن و بنیاد حقوقی و نهادی آن قرن‌ها به طول انجامید، و به‌همین‌ترتیب، جوامع مدنی پویای غربی محصول قرن‌ها تحول هستند. هر جامعه‌ای باید راهبرد خاص خود را برای حرکت به سوی دموکراسی سیاسی تدوین کند و سطوح و حدود آزادی‌های مدنی را در چارچوب بافت فرهنگی و شرایط اجتماعی–اقتصادی خویش تعیین نماید. تفکیک نهادی میان کلیسا و دولت و نیز تکامل دولت مدرن – آن‌گونه که در تجربه غرب از سال ۱۶۴۸ به بعد رخ داد – از جنبه‌هایی منحصربه‌فرد بوده است. سکولاریسم و لیبرالیسم ممکن است در تحول دموکراسی سیاسی و آزادی‌های مدنی در سنت غربی مفید واقع شده باشند، اما نباید آن‌ها را پیش‌شرط آغاز و تحول دموکراسی در جاهای دیگر دانست. علاوه بر این، ظهور و تحول دموکراسی سیاسی در اروپا قرن‌ها به طول انجامیده و به‌عنوان فرایندی مستمر ادامه دارد. بدین معنا که مؤلفه‌های دموکراسی در جوامع غیرغربی (برای مثال، کشورهای مسلمان) ممکن است با آنچه در جوامع غربی وجود دارد، متفاوت باشد. در این صورت، مسیر برای آزمودن الگوهای حکمرانی اسلامی و مشارکت مردمی — نظیر نظام جمهوری اسلامی — کاملاً هموار و باز است.

از نظر تاریخی، اصطلاح «جامعه مدنی» در معانی مختلفی به کار رفته است، اما کاربرد کنونی آن به‌وضوح به نوع خاصی از رابطه میان دولت و جامعه اشاره دارد (Gellner, 1991: 495-510; Norton & Kazemi, 1996). به‌طور مشخص، جامعه مدنی در جایی شکل می¬گیرد که «باشگاه‌ها، سازمان‌ها و گروه‌ها به‌عنوان حائلی میان قدرت دولت و زندگی شهروند عمل کنند (Muhammad & Norton, 1991: 11). در نبود چنین گروه‌ها و تشکل‌هایی، دولت بر امور اجتماعی–اقتصادی و خصوصی سیطره می‌یابد و چشم‌انداز چندانی برای استقرار حکومت دموکراتیک و حکمرانی مطلوب باقی نمی‌ماند. حکمرانی خوب نشان‌دهنده توانایی نهادهای حکمرانی عمومی و خصوصی برای ارائه کالاهای عمومی کلیدی مورد نیاز جهت حفظ نظم، امنیت انسانی، و هماهنگی و شکوفایی اجتماعی است. علاوه بر این، حکمرانی زمانی «خوب» است و احتمال بیشتری برای پیشبرد صلح دارد که «فراگیر، مشارکتی و پاسخگو باشد؛ هنگامی که با رویه‌های منصفانه مشخص شود و در ارائه کالاهای عمومی ضروری عملکرد خوبی داشته باشد.» دموکراسی عنصری اساسی برای حکمرانی خوب است؛ وجود آن ممکن است تضمین‌کننده صلح نباشد، اما نبود آن و تلاش‌ها برای سرکوب آن عوامل خطر مهمی برای جنگ هستند(Cortright, Conor & Wall, 2017). علاوه بر این، همچنین، حکمرانی خوب مستلزم مشارکت مؤثر بخش عمومی و خصوصی در خدمت‌رسانی به مردم است. نه دولت و نه بازار، هیچ‌کدام نمی‌توانند به‌تنهایی و مستقل از یکدیگر عمل کنند. خصوصی‌سازی، در صورت برخورداری از قانونگذاری مناسب، می‌تواند ابزاری کارامد برای مدیریت بهینه منابع ملی و توسعه اقتصادی باشد. دولت می‌تواند برخی مسئولیت‌های مربوط به تولید و توزیع کالاها و خدمات را به بخش خصوصی واگذار کند. بخش خصوصی نیز می‌تواند در زمینه‌های توسعه فناوری بومی، تحقیق و توسعه، نوآوری و ایجاد اقتصاد دانش‌بنیان با نهادهای دولتی و دانشگاه‌ها همکاری کند. حضور تعاونی‌ها در ساختار اقتصادی کشور – که نمونه آن در ایران دیده می‌شود–

Copyright © 2026, The Authors. Published by Yasouj University Press.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

می‌تواند در توزیع اقلام ضروری زندگی میان اقشار کم‌درآمد و طبقه متوسطِ رو به پایین مفید واقع شود. برای مثال، تعاونی‌ها در ایران می‌توانند مکمل بخش خصوصی باشند، نه رقیب آن. ناکارآمدی‌های ذاتی در سازمان‌دهی و عملکرد تعاونی‌ها باید در کنار کارکرد عملی آن‌ها سنجیده شود؛ کارکردی که هم نقش ضربه‌گیر یا حامی را برای اقشار محروم جامعه ایفا می‌کند و هم منبعی مهم برای مشروعیت‌بخشی به بنیان‌های ساختاری و ایدئولوژیک دولت به شمار می‌رود .

بنابراین، حکمرانی در واقع به توانایی نظام سیاسی برای پاسخگویی و انطباق مستمر با مقتضیات و چارچوب‌های اعمال قدرت اشاره دارد؛ آن هم همگام با تحولات جامعه که به سوی رفاه بیشتر، سلامت بالاتر، سطح تحصیلات و آگاهی افزون‌تر و سازمان‌یافتگی بهتر حرکت می‌کند(Abootalebi, 2000). استدلال من در اینجا و در سراسر این مقاله آن است که میان دموکراسی سیاسی و حکمرانی کارآمد، همبستگی مثبتی وجود دارد. اگرچه این همبستگی لزوماً به معنای رابطه علّی و معلولی نیست، اما تجربه قرن‌های گذشته نشان داده است که دولت‌های دموکراتیک در زمینه حکمرانی عملکردی کارآمدتر داشته‌اند. در منطقه غرب آسیا، استقرار دموکراسی می‌تواند چالش‌های احتمالی ناشی از «اسلام سیاسی» برای حکمرانی کارآمد را تعدیل کند؛ چرا که خشونت سیاسی در کشورهای مسلمان، به اشتباه به حضور اسلام سیاسی و گروه‌های اسلامی نسبت داده شده است. حال آنکه مشکل اصلی، فقدان بسترها و سازوکارهای قانونی و نهادی است که در سایه دموکراسی سیاسی، امکان چانه‌زنی سیاسیِ نظام‌مند و قانونمند را فراهم می‌آورند(Waterbury, 2003: 58). حکومت‌های اقتدارگرا با اصول حکمرانی مطلوب و پایدار در تضاد هستند و بیش از سایر نظام‌ها در معرض فساد و سوءاستفاده از قدرت قرار دارند.

حکمرانی خوب و حاکمیت دموکراتیک، ذاتاً امری مربوط به فرهنگ یا مذهب نیستند؛ بلکه صرفاً به مدیریت قدرت سیاسی و رقابت بر سر منابع اجتماعی–اقتصادی در چارچوب اصول، ارزش‌ها و ترتیبات نهادیِ مورد توافق اشاره دارند؛ سازوکاری که در آن شهروندان، از طریق انتخابات و سایر اشکال مشارکت سیاسی، انتخاب‌های خود را به واسطه‌ی نمایندگان منتخب تعیین می‌کنند. به عبارت دیگر، دموکراسی سیاسی می‌تواند ابزاری برای حل‌وفصل مناقشات هویتی پیرامون مسائل فرهنگی و ملی باشد؛ چرا که مجراهای قانونی و نهادی لازم را برای رفع اختلافات و درگیری‌ها در اختیار گروه‌هایی قرار می‌دهد که بر سر منابع اجتماعی–اقتصادی و قدرت سیاسی با یکدیگر رقابت می‌کنند.

تداوم حاکمیت اقتدارگرا در جهان عرب و ایرانِ پیش از انقلاب ۱۹۷۹، زمینه را برای ظهور اسلام سیاسی به عنوان الگویی جایگزین در برابر «شکست» نوسازی در منطقه غرب آسیا هموار کرد. در حالی که «جمهوری‌خواهی اسلامی» در ایران طی پنج دهه گذشته خود را به عنوان مسیری جایگزین برای توسعه معرفی کرده است، کشورهای عربیِ غرب آسیا همچنان در چنگال حکومت‌های اقتدارگرا گرفتار مانده‌اند. بازگشت اسلام سیاسی به عرصه سیاست ترکیه از اوایل دهه ۱۹۸۰ و همچنین ناسیونالیسم مذهبی/یهودی در اسرائیل – از بدو تأسیس و به‌ویژه پس از سال ۱۹۶۷ – گواهی بر نقش برجسته‌ای است که دین همچنان در کشاکش قدرت میان دولت و جامعه ایفا می‌کند. مداخلات آشکار و پنهان خارجی، پیچیدگیِ ابعاد و شدتِ مناسبات قدرت و نحوه توزیع منابع اجتماعی–اقتصادیِ ناشی از آن را دوچندان کرده و پیامدهایی برای شیوه حکمرانی به همراه داشته است. مداخلات نظامی و دستکاری‌های سیاسی غرب از زمان پایان جنگ سرد، همگام با چالش اسلام سیاسی، نقشی پررنگ و برجسته داشته‌اند.

همسویی منافع نخبگان کشورهای عربی منطقه با راهبرد ایالات متحده برای کسب سلطه بر خاورمیانه و شمال آفریقا از سال ۱۹۹۰ – و به‌ویژه پس از سال ۲۰۰۱ – نقش بسزایی در تشدید مخالفت‌های مردمی در جوامع عربی با سلطه غرب و آنچه «تحقیر اعراب» خوانده می‌شد، و همچنین شکل‌گیری جنبش‌های «بهار عربی» از دسامبر ۲۰۱۰ ایفا کرد. چنان‌که جان واتربری[1] در همان سال ۲۰۰۳ خاطرنشان

[1] John Waterbury

کرد: حملات تروریستی پس از ۱۱ سپتامبر علیه نیروهای آمریکایی در عراق آشکار ساخت که القاعده در واقع شبکه‌ای چندملیتی متشکل از پیکارجویان رادیکال و مصمم از سراسر جهان اسلام است که به کارزاری ضدغربی و به‌ویژه ضدآمریکایی متعهد هستند. هدف القاعده، ریشه‌کن کردن نفوذ و سلطه غرب بر کشورهای مسلمان، به‌ویژه منطقه نفت‌خیز خاورمیانه است. اما برای عوامل القاعده، سرنگونی دولت‌های «فاسد» در خاورمیانه و دیگر نقاط جهان اسلام نیز به همان اندازه اهمیت دارد؛ دولت‌هایی که با حمایت غرب، اراده الهی – یعنی برپایی حکومت‌های اسلامی عادلانه و کارآمد – را نادیده گرفته‌اند. حمایت ایالات متحده از دولت «نامشروع» اسرائیل در مناقشه با فلسطینیانِ تحت اشغال، حضور نظامی آمریکا در عربستان سعودی و کشورهای حوزه خلیج فارس و پشتیبانی از رژیم‌های فاسد آن‌ها، و همچنین تحریم‌های دیرپای آمریکا علیه مردم بی‌گناه عراق، از جمله دلایل بنیادینی بوده‌اند که اسامه بن‌لادن برای توجیه موضع سرسختانه ضدآمریکایی خود به آن‌ها استناد کرده است(Waterbury, 2003: 58).

حضور نظامی ایالات متحده و حمایت نزدیک آن از رژیم‌های اقتدارگرای عرب، به‌ویژه پس از حملات ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، رقابت‌های فرقه‌ای و قومی را تشدید کرده است. هراس از ظهور حکومتی شیعی که تلفیقی از اسلام و نظام جمهوری بود -آن‌هم در پی انقلاب ایران- نخبگان سیاسی کشورهای محافظه‌کار عرب را نگران ساخت؛ آنان نیز با هدف تأمین امنیت ملی و بین‌المللی، از ثروت خود برای تقویت فرقه‌گرایی مذهبی بهره بردند. میلیاردها دلار سرمایه عربستان سعودی به گسترش وهابیت در پاکستان کمک کرد و زمینه‌ساز پیدایش القاعده و طالبان شد؛ روندی که همگی با همکاری سازمان اطلاعات مرکزی آمریکا (سیا) و سازمان اطلاعات پاکستان صورت گرفت. در ابتدا تنها عربستان سعودی، امارات متحده عربی و قطر حکومت طالبان را به رسمیت شناختند؛ حکومتی که تخمین زده می‌شود ۴۰ درصد از حامیانش در مدارس مذهبیِ تحت حمایت عربستان در پاکستان تحصیل کرده بودند.

تضمین ایالات متحده مبنی بر حفظ حضور نظامی و حمایت سیاسی، تنها موجب تقویت مقاومت رژیم در برابر مطالبات مردمی برای گشایش سیاسی شد و در مورد بحرین و یمن، به منزله حمایتی ضمنی از تهاجم عربستان سعودی به این دو کشور بود. عربستان سعودی در سال ۲۰۱۱ نیروهای خود را به بحرین اعزام کرد تا به خاندان حاکم در سرکوب جنبش مردمی یاری رساند؛ تصمیم یکپارچه کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس در این خصوص، گواهی بر ماهیت سطحی ساختار حکومتی در این شیخ‌نشین‌های موروثی است که در آن‌ها با کشور همچون یک «مِلک شخصی» رفتار می‌شود و شهروندان صرفاً «رعایا» محسوب می‌گردند. نخبگان حاکم در بحرین، جنبش مردمیِ خواهان گشایش سیاسی را به عنوان یک شورش شیعیِ «تحت حمایت ایران» معرفی کردند(Bronner & Slackman, 2011). عربستان سعودی عملیات نظامی خود در یمن را در مارس ۲۰۱۵ آغاز نمود. عادی‌سازی روابط میان عربستان و ایران در آوریل ۲۰۲۳ که با میانجیگری چین صورت گرفت، ممکن است نقشی کلیدی در پایان دادن به جنگ داخلی یمن ایفا کند.

نحوه برخورد رئیس‌جمهور اوباما با «بهار عربی» نشان داد که او نسبت به مطالبات مردمی اعراب برای دستیابی به دموکراسی سیاسی بی‌توجه بوده است. در نهایت، ثبات رژیم‌های عربی، تضمین جریان نفت، و حفظ امنیت و برتری اسرائیل همچنان اولویت‌های اصلی باقی ماندند. حمایت ایالات متحده از رژیم‌های پادشاهی و موروثی به بهانه حفظ ثبات، با شعارهای سیاسی این کشور در حمایت از ارزش‌های دموکراتیک و حقوق بشر در تضاد است. حمایت نظامی و مداخلات ایالات متحده و ناتو همواره در راستای پشتیبانی از نخبگان سیاسی رژیم‌های پیشین بوده است؛ رژیم‌هایی نظیر حکومت بن‌علی در تونس، مبارک در مصر، علی عبدالله صالح در یمن، و خاندان‌های حاکم آل‌سعود در عربستان، آل‌صباح در کویت، آل‌نهیان در امارات، آل‌خلیفه در بحرین و خاندان خلیفه بن‌حمد در قطر. مارک لینچ[1] در تحلیل روابط ایالات متحده با پادشاهی‌های عربی خلیج فارس خاطرنشان می‌کند که «باور به استثنای پادشاهی[2]» پیامدهای سیاستی خاصی به همراه دارد. این باور ممکن است به پادشاهان در تلاش‌هایشان برای دفع چالش‌های داخلی، کاهش انتظارات برای تغییرات

[1] Marc Lynch
[2] Monarchical Exception

Copyright © 2026, The Authors. Published by Yasouj University Press.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

احتمالی و حفظ حمایت‌های بین‌المللی یاری رساند؛ [اما] همچنین می‌تواند موجب نوعی آسودگی‌خاطر کاذب در میان متحدان خارجی آن‌ها شود؛ متحدانی که ممکن است از اینکه نیازی به برنامه‌ریزی برای احتمال از دست دادن یا دگرگونی چنین شرکای سودمندی نمی‌بینند، احساس آسودگی کنند. مارک لینچ نتیجه می‌گیرد که «این پادشاهی‌ها شباهت زیادی به رژیم‌های اقتدارگرای معمول عربی دارند و بقای آن‌ها مدیون برخورداری از منابع مالی بیشتر، متحدان بین‌المللیِ کم‌توقع‌تر و ابزارهای رسانه‌ای قدرتمندی است که به تداوم افسانه‌های مشروعیت‌بخش آن‌ها کمک می‌کنند»(Lynch, 2012).

جهان عرب

رژیم‌های عربی برای حفظ سلطه بر قدرت سیاسی و تداوم حاکمیت خود، به تاکتیک‌های گوناگونی متوسل شده‌اند: تکیه بر اقتصاد رانتی و حکومت‌های موروثی–شخصی (پاتریمونیال)، کمک‌های امنیتی و مالی خارجی، و نیروی کار مهاجر (مانند عربستان سعودی، کشورهای حوزه خلیج فارس، مصر و اردن)؛ اعمال خشونت و سرکوب عریان (مانند عراقِ دوران صدام حسین، لیبیِ قذافی، مصرِ دوران مبارک و سوریه تحت حاکمیت نظامی خاندان اسد)؛ و رواج فساد، خویشاوندسالاری و نظام‌های موروثی–شخصی (مانند یمنِ دوران علی عبدالله صالح، تونسِ دوران بن‌علی و مراکش در زمان ملک حسن). افزون بر این، رژیم‌های عربی– به‌ویژه دولت‌های رانتی برخوردار از منابع عظیم نفتی و مالی– برای خاموش کردن صدای جامعه مدنی، از راهبرد «جذب و هم‌سو کردن» مخالفان بهره برده‌اند. چه از طریق دسترسی ویژه به خزانه دولت و چه از راه مشارکت در بنگاه‌های اقتصادی پرسود دولتی، مخالفان اجتماعی اغلب تضعیف شده و در ساختار نظام ادغام (یا هم‌سو) می‌شوند. در مورد اقتصادهای نفتی و دولت‌های سنتیِ موروثی–شخصی، ثروت کلان و سیاست جذب مخالفان، ابزارهای اصلی برای تداوم کارکرد دولت بوده‌اند؛ ابزارهایی که امکان حفظ حاکمیت را بدون دادن امتیازات عمده به نیروهای اجتماعیِ رقیب در عرصه قدرت و منابع، فراهم می‌آورند. در مقابل، ابزارهای سرکوب و کنترل دولتی نیز از طریق تخصیص سهم‌های سخاوتمندانه از بودجه ملی و حمایت‌های خارجی، به‌شدت تأمین مالی و تقویت می‌شوند. برای نمونه، چنان‌که بروس کی. رادرفورد[1]درباره مصر خاطرنشان می‌کند، رژیم مبارک «با مهارتی یکسان از ترکیب جذب مخالفان و اعمال زور استفاده می‌کرد تا هم حلقه‌ای گسترده از حامیان برای خود بسازد و هم مخالفان را در حاشیه نگه دارد»(Rutherford, 2006: 707).

عربستان سعودی و دولت‌های خاندانی حوزه خلیج فارس، نمونه‌های بارز دولت‌های «پاتریمونیال» (مبتنی بر مالکیت شخصی حاکم) و «رانتیر» (متکی بر رانت) هستند. ساختار دولت همچنان تحت سلطه خاندان آل‌سعود و وابستگان گسترده آن قرار دارد. این نظام از زمان شکل‌گیری مدرن خود، ثبات داشته و به‌شدت بر حمایت و پشتیبانی حامیان غربی‌اش – به‌ویژه ایالات متحده – متکی بوده است. خاندان حاکم و اطرافیانش همچنان کنترل تمامی نهادهای سیاسی، امنیتی و اقتصادی عربستان را در دست دارند و عملاً هرگونه احتمال شورش یا سرنگونی را از بین برده‌اند. همان‌طور که جنیفر گاندی و آدام پرژورسکی[2]در کتاب «نهادهای اقتدارگرا و بقای حاکمان مستبد» مطرح می‌کنند، لازمه‌ی بقای یک حاکم مستبد در قدرت، اعمال کنترل نهادی در دوران بحران و کشمکش است. گاندی و پرژورسکی معتقدند که حاکم مستبد می‌تواند با نهادسازی و ایجاد نظامی برای توزیع امتیازات و پاداش‌ها، و با حفظ حسن‌نیت شهروندان، در قدرت باقی بماند(Gandhi and Adam Przeworski, 2013). عمادالدین شاهین و نیتن براون[3]در سال ۲۰۱۰ در کتابی که مطالب آن همچنان مصداق دارد، نوشتند: «در این اثر، هیچ اختلافی با این دیدگاه وجود ندارد که رژیم‌های موجود (در جهان عرب) عمیقاً ریشه دوانده‌اند و گام‌های اولیه‌ی محدود به سوی آزادسازی، به‌سختی می‌توانند حرکتی به سمت دموکراتیزاسیون محسوب شوند.» اگرچه نویسندگان به وجود «روزنه‌هایی از آزادسازی» در رسانه‌های محلیِ منتقدتر، فعالیت نسل جوانِ کنشگران اینترنتی، سازمان‌های مردم‌نهاد که روزبه‌روز باتجربه‌تر می‌شدند و برخی جنبش‌های اعتراضی اشاره داشتند، اما در مجموع، «جامعه مدنی ضعیف، ازهم‌گسیخته و منفعل» و همچنین «مشارکت سیاسی بسیار پایین و بی‌تفاوتی عمومی» را موانع اصلی در مسیر تغییرات دموکراتیک می‌دانستند(Brown and Shahin, 2010: 186-187).

---

[1] Bruce K. Rutherford
[2] ennifer Gandhi and Adam Przeworski
[3] Nathan Brown

حضور نیروهای دریایی ناوگان پنجم ایالات متحده در بحرین، عزم این رژیم را برای سرکوب هرگونه مطالبه اجتماعی جهت مشارکت مردمی و پاسخگویی حاکمیت، تقویت کرده است. کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس که بر درآمدهای نفتی، نیروی کار مهاجر و شبکه‌ای از پیوندهای خویشاوندی و حکمرانی موروثی (پاتریمونیال) تکیه دارند، همچنان مطالبات مردمی برای مشارکت بیشتر در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی–سیاسی و اقتصادی را نادیده می‌گیرند. امارات متحده عربی از سال ۲۰۱۱ تاکنون ده‌ها تن از اعضای منتسب به اخوان‌المسلمین، از جمله شهروندان اماراتی، قطری و مصری را محاکمه کرده است. در مورد بحرین، «ارتش نیز مانند تمامی نهادهای کشور، تحت نفوذ و کنترل هزاران شاهزاده‌ای است که بدنه اصلی و گسترده خاندان سلطنتی را تشکیل می‌دهند؛ بیش از هفتصد نفر از آن‌ها نوادگان مستقیم ابن‌سعود هستند و حدود چهارصد نفر نقش کلیدی ایفا می‌کنند». رهبری جمعیت شیعه بحرین به عنوان «عوامل یک قدرت خارجی» –که عنوانی مستعار برای ایران است– معرفی می‌شود و اعتراضات مشروع مردمی برای گشایش فضای سیاسی سرکوب می‌گردد. تصمیم منامه برای درخواست کمک از همسایه قدرتمند خود، به مداخله عربستان سعودی انجامید. هاس و لچ[1]در توضیح اقدام عربستان می‌گویند: «این اقدام، به حکومت پادشاهی سنی‌مذهب منامه -که تحت حمایت ریاض قرار داشت- توان و نیروی لازم را برای حفظ کنترل بر جمعیت عمدتاً شیعه خود و در نتیجه، حفظ قدرت بخشید. مهم‌تر آنکه، مداخله عربستان مانع از اوج‌گیری تحرکات در استان نفت‌خیز شرقی این کشور شد؛ جایی که اقلیت شیعه -که به‌تازگی دست به اعتراض زده بودند-ممکن بود به دنبال تکرار وقایع بحرین باشند»(Haas and Lesch, 2012: 107).

گیلبرت آچکار[2]در کتاب «مردم میخواهند: کاوشی رادیکال در خیزش‌های عربی»، وضعیت اقتصاد سیاسی کشورهای عربی را بررسی می‌کند. او خاطرنشان می‌سازد که تمام دولت‌های عربی در طیفی میان رژیم‌های «پاتریمونیال» (پدرسالارانه/موروثی) و «نئوپاتریمونیال» جای می‌گیرند؛ وضعیتی که به واسطه ماهیت «رانتیر» اقتصادهایشان تشدید شده است (Achcar, 2013: 59). بی‌ثباتی اجتماعی–سیاسی و فقدان حاکمیت قانون واقعی در تمامی کشورهای عربی، منجر به شکل‌گیری نوعی سرمایه‌داری سفته‌بازانه یا تجاری شده است که در آن، گونه‌ی خاصِ شیوه تولید سرمایه‌دارانه، تحت تعیین و نفوذ سیاست قرار دارد. بدین ترتیب، الگوی ویژه‌ای از شیوه تولید سرمایه‌دارانه بر منطقه عربی حاکم است؛ الگویی مرکب از پاتریمونیالیسم، خویشاوندسالاری، سرمایه‌داری رفاقتی (همراه با غارت اموال عمومی)، دیوان‌سالاری متورم و فساد فراگیر، که همگی در بستری از بی‌ثباتی شدید اجتماعی–سیاسی و ناتوانی یا حتی فقدان حاکمیت قانون جریان دارند(Achcar, 2013: 74). در این میان، خودِ دولت صرفاً حکم «منبعی برای کسب درآمد بادآورده» (یا «گاو شیرده») را دارد(Achcar, 2013: 63). مسئله اصلی، موضوع حکمرانی با تمام پیچیدگی‌ها و مهندسی‌های سیاسی آن است، به‌ویژه در جوامعی که ماهیتی ناهمگون و چندپاره دارند.

رقابت میان گروه‌های فرهنگی در هر جامعه، بیش از آنکه بر سر برتری یا فرودستیِ نظام‌های ارزشی یا سبک‌های زندگی خاص باشد، به چگونگیِ تبدیلِ این رقابت به ابزاری برای کنترل منابع محلی، منطقه‌ای و ملی –هم‌زمان با تحقق آرمان‌ها و خواسته‌های تمامی گروه‌های فرهنگی– مربوط می‌شود. این مسئله به‌ویژه در شرایطی صدق می‌کند که سازوکارهای قانونی و نهادی برای حل‌وفصل مناقشات و تقسیم قدرت میان گروه‌های فرهنگیِ رقیب، ضعیف بوده یا به‌شدت فاقد کارایی لازم باشند. در چنین مواردی، این امر به روندی «طبیعی» بدل می‌شود که فرهنگِ مسلط تلاش کند تا از طریق همکاری یا اجبار، منش و نظام‌های اعتقادی خود را بر گروه‌های اقلیت تحمیل کرده و کنترل منابع اجتماعی–اقتصادی و قدرت سیاسی را در انحصار خود گیرد. وضعیت کُردها به‌عنوان اقلیت در چهار کشور حیاتی منطقه –یعنی ترکیه، عراق، ایران و سوریه– به‌خوبی گویای پیچیدگی‌های ناشی از وجود دولت‌های تاریخیِ سلطه‌جو و

[1] Haas and Lesch
[2] Gilbert Achcar

Copyright © 2026, The Authors. Published by Yasouj University Press.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

جوامع مدنیِ ضعیف است؛ بدین معنا که رقابت بر سر منابع اجتماعی–اقتصادی و قدرت سیاسی، و همچنین تقابلِ هویت‌ها و تعاریف فرهنگیِ رقیب، به توزیع نابرابر قدرت سیاسی و منابع اجتماعی–اقتصادی —— هم در درونِ ساختار دولت و جامعه و هم در تعامل میان آن‌ها —— می‌انجامد.

در بیشتر کشورهای عربی، حکومت کوشیده است تا خشم مردم را از مسئله توزیع ناعادلانه منابع اجتماعی–اقتصادی و قدرت سیاسی – چه در درون ساختار حکومت و جامعه و چه در روابط میان آن‌ها– منحرف کرده و به سوی «دشمن» (یعنی غرب و اسرائیل، و در سال‌های اخیر، تهدیدِ ناشی از «هلال شیعی» شامل ایران، عراق، لبنان و سوریه) معطوف سازد. جای تعجب نیست که امروزه، روایت غالب بر محورِ تهدیدِ «هلال سنی» در حال ظهور، شکل گرفته است(Cole, 2025).

ایران

جامعه ایران در چهل سال گذشته، در مسیر تحولات اجتماعیِ رو به بهبود، گامی بلند به جلو برداشته است. مایل نیستم آن را «توسعه اجتماعی» بنامم، چرا که مفهوم «تغییر» در تشخیصِ خوب یا بد بودنِ امور —— برای مثال تقابل میان رویکرد سکولار و رویکرد دینی —— می‌تواند بحث‌برانگیز باشد. با این حال، واکاوی و بررسی دقیقِ تمامی مسائل مربوط به دین و مرجعیتِ دینی–سیاسی در اسلام شیعی، نقش فرد در جامعه و جامعه مدنی، و همچنین فعالیت‌های سیاسی و انتخاباتی در عرصه حکمرانی، همگی تحولاتی مثبت محسوب می‌شوند. آینده جامعه مدنی و حکمرانی مطلوب روشن است، مگر آنکه وقوع جنگ‌ها یا فجایع اجتماعیِ گسترده، موجب عقب‌گردی شدید در روند تحولات اجتماعی ایران شود. تنها گذر زمان مشخص خواهد کرد که چه سرنوشتی در انتظارِ جمهوری (اسلامیِ) آینده است.

اقتصاد ایران از سوءمدیریت شدید رنج می‌برد. شکاف‌های سیاسی و اجتماعی همچنان در تمامی سطوح قدرت نقشی اساسی ایفا می‌کنند. فقدان سازوکارهای قانونی و نهادیِ آشکار برای جلوگیری از تمرکز قدرت در دستان افراد، خانواده‌ها و نهادهای دولتی، تهدیدی جدی برای مشروعیت حکومت و ایدئولوژیِ آن محسوب می‌شود(Nikou, 2026).

ورود نسل‌های دوم و سومِ پس از انقلاب به عرصه‌های اجتماعی،اقتصادی و سیاسی –نسل‌هایی که طبیعتاً دغدغه‌ی بیشتری نسبت به وضعیت اقتصادی و آزادی در ابراز عقاید سیاسی و شخصی دارند– حیات سیاسی اصلاح‌طلبان و محافظه‌کاران را با پیچیدگی مواجه کرده است. قدرت و اعتبار اصلاح‌طلبان سیاسی رو به افول نهاده و محافظه‌کاران نیز در سایه‌ی وخامت روزافزون اوضاع اقتصادی، محدودیت‌های اجتماعیِ غیرضروری و سنگین، و فشارهای سیاسی، در تأمین رفاه اقتصادی و تحقق یک «حیات فضیلت‌مند» ناکام مانده‌اند. تعارض میان جنبه‌های «اسلامی» و «جمهوری» نظام همچنان حل‌نشده باقی مانده است و مسائلی همچون تلفیق قوانین سکولار و مذهبی، ساختارهای نهادی و نحوه‌ی تقسیم قدرت نیازمند رسیدگی هستند. اصلاحاتی که حقوق دموکراتیک را به‌طور بنیادین مد نظر قرار دهند تا توازن ساختار قدرت را نه صرفاً بر مبنای الزامات مذهبی، بلکه بر اساس حقوق شهروندیِ برخاسته از ماهیت جمهوری اصلاح کنند، ضروری است. روی کار آمدن دولت رئیسی نشانگر «اسلامی‌سازیِ» نظام جمهوریِ مبتنی بر قانون اساسی در ایران بود، حال آنکه «جمهوری‌سازیِ» جنبه‌های اسلامی، مسیر نجات ملی است.

اداره یک دولت مدرن و کارآمد مستلزم شفافیت و پاسخگویی کامل است. نخست آنکه، فقدان شدید احزاب سیاسی مستقل با برنامه‌های حزبی مشخص، شفافیت ایدئولوژیک و انضباط تشکیلاتی کاملا در کشور احساس می‌شود. در عوض، افراد برای رقابت بر سر قدرت، خود را به شکلی غیرمنسجم در طیف اصلاح‌طلب یا اصول‌گرا (محافظه‌کار) جای می‌دهند. این وضعیت فضایی از هرج‌ومرج و سردرگمی درباره مواضع و دیدگاه‌های هر گروه ایجاد کرده و با اتهام‌زنی‌ها و اتهام‌زنی‌های متقابلِ گسترده، اما بدون پیامدهای حقوقی و سیاسی همراه بوده است! در غیاب وابستگی و انضباط حزبی، حملات شخصی و انگشت اتهام به سوی یکدیگر گرفتن رواج دارد و حمایت‌های قانونی و نهادی از افراد بی‌گناهی که متهم به تخلف شده‌اند، نامنظم و ناکافی است. دوم، قوانین ناکافی برای محافظت از نهادهای سیاسی و تجاری در برابر سوءاستفاده از قدرت، زمینه را برای فساد گسترده فراهم می‌کند. فساد با حکمرانی کارآمد در تضاد است و فساد فراگیر می‌تواند به سرعت حمایت مردمی از دولت را کاهش دهد. سوم، تحریم‌های چندین‌دهه‌ای به اقتصاد ایران آسیب رسانده و موجب تأخیر

در خصوصی‌سازی شده است؛ آن هم در شرایطی که امنیت دولتی و حاکمیت ملی از اهمیت حیاتی برخوردارند. حضور «دولت امنیتی» در مواجهه با فشارهای شدید خارجی، پیامدهایی همچون ایجاد «نرخ ارز سه‌گانه»، رفتارهای سفته‌بازانه گسترده در بازار ارز، کاهش سرمایه‌گذاری در بخش صنعت و کالا، استقراض سنگین دولت، سیاست پولی چندلایه و گیج‌کننده، سیاست پولی انبساطی و نقدینگی سرسام‌آور، سرمایه‌گذاری خارجی اندک و سلطه کلی دولت بر اقتصاد را به همراه داشته است. خصوصی‌سازی در چنین فضایی غیرممکن است. بنابراین، مشکل اصلی اقتصاد ایران و سوءمدیریت آن ماهیتی سیاسی دارد؛ چه از منظر ضعف چارچوب‌های قانونی، نهادی و اداری در داخل، و چه از منظر تحریم‌ها و خصومت‌های خارجی که خود بازتابی از دکترین و جهت‌گیری سیاست خارجیِ بسیار بحث‌برانگیز و مناقشه‌آمیز است. جنگ اسرائیل و آمریکا علیه ایران در ژوئن ۲۰۲۵، نشان‌دهنده تأثیر خصومت خارجی بر پویایی روابط دولت و جامعه و تهدیدی برای تلاش بلندمدت ایران در جهت دستیابی به حکمرانی کارآمد است. به‌همین‌ترتیب، تظاهرات اولیه‌ی مسالمت‌آمیز و مردمی در اواخر سال ۲۰۲۵ در حمایت از ثبات اقتصادی و گسترش فضای عمومی در مناسبات میان دولت و جامعه، نشان‌دهنده‌ی کاستی‌های نهفته در ساختار نهادی و سیاسی جمهوری اسلامی است؛ کاستی‌هایی که مانع از تحقق حکمرانی کارآمد و مطلوب می‌شوند.

انقلاب سال ۱۳۵۷ منجر به برچیده شدن نظام پادشاهی و حذف خاندان‌های قدرتمند ایران –که به «هزار فامیل» شهرت داشتند– گردید. ظهور علما (روحانیت) و اسلام سیاسی در عرصه سیاست، مسیرهای تازه‌ای را در شکل‌گیری و جهت‌گیری سیاست داخلی و خارجی ایران پدید آورد. پس از انقلاب، مؤلفه‌های قدرت در مناسبات میان دولت و جامعه در ایران دستخوش تغییری بنیادین شد. برآمدن اسلام فرهنگی و سیاسی با افزایش قدرت علما، نهادهای مذهبی، خیریه و تجاری، و همچنین شکل‌گیری یک مجتمع جدید نظامی–صنعتی–اقتصادی همراه بود. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، بنیادهای متعدد تحت هدایت و کنترل دولت، گسترش هزاران مسجد و شبکه‌های بسیج، پویایی‌های قدرت را در درون و میانِ روابط دولت و جامعه در ایران دگرگون ساختند(Kamrava, 2024). در همین حال، رویدادهای خارجی نیز نقشی تعیین‌کننده در بازتعریف ماهیت روابط دولت و جامعه ایفا کردند؛ از جمله جنگ هشت‌ساله با عراق، تحریم‌های شدید سازمان ملل و ایالات متحده، پایان جنگ سرد، جنگ‌های اول و دوم خلیج فارس، تهاجم آمریکا به افغانستان(Lesch & Haas, 2018)، جنگ‌های تجاوزکارانه متعدد اسرائیل علیه همسایگان و فلسطینیان، سقوط بشار اسد در سوریه، و حملات اسرائیل و آمریکا در ژوئن ۲۰۲۵.

نکته آخر اینکه روشنفکرِ عمومی در ایران، همچون همتای غربی خود، باید با عموم مردم تعامل داشته باشد تا ضمن آگاهی‌بخشی، ماهیت تبلیغات (پروپاگاندا)، اطلاعات نادرست و حقیقتِ «ساختگی» را آشکار سازد. آنان باید مردم را در بحث‌هایی پیرامون پیچیدگی‌های روابط دولت و جامعه، و همچنین مفاهیم حکمرانی «مؤثر» (توسعه‌ای هدفمند، برنامه‌ریزی‌شده و تحت هدایت دولت) و حکمرانی «خوب» (مبتنی بر مشارکت دولت و بخش خصوصی و اصول دموکراتیک) مشارکت دهند. روشنفکرِ عمومی باید مرزهای میان فرد و حوزه عمومی یا مسئولیت‌های دولت را به دقت واکاوی کند. تنها از طریق تداومِ تظاهرات مسالمت‌آمیزِ برنامه‌ریزی‌شده و سازمان‌یافته است که می‌توان فضای عمومی را گسترش داد، چرا که دولت ذاتاً و در عمل تمایل دارد قدرت سیاسی را در انحصار خود گیرد. این درسی است برگرفته از غرب که به باور من، برای شرق نیز می‌تواند مناسب و کارآمد باشد.

نتیجه‌گیری

چالش حکمرانی، مدیریت پویایی‌های روابط میان دولت و جامعه در راستای دستیابی به توزیع بهتر منابع اجتماعی–اقتصادی و قدرت سیاسی در درون و میان دولت و جامعه است. جوامع متشکل از افراد، گروه‌ها و طبقاتی هستند که با داشتن منافعی هم‌سو و گاه متضاد، برای دستیابی به منابع اجتماعی–اقتصادی و قدرت سیاسیِ محدود با یکدیگر رقابت می‌کنند. دولت، به عنوان کانون نهایی قدرت، نقشی اساسی در تعیین قواعد بازی ایفا می‌کند؛ این کار از طریق سازوکارهای قانونی و نهادی صورت می‌گیرد که برای جریانِ نظام‌مندِ رقابت

Copyright © 2026, The Authors. Published by Yasouj University Press.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

قدرت میان نیروهای اجتماعیِ رقیب ضروری هستند. یک جامعه مدنی توانمند و فعال می‌تواند قدرت دولت را مهار کرده و از وجود مجراهای قانونی و نهادی برای بهبود توزیع منابع اجتماعی–اقتصادی و قدرت سیاسی اطمینان حاصل کند. اگرچه حکمرانی کارآمد می‌تواند در محیطی غیردموکراتیک (مانند چین) نیز محقق شود، اما نظام دموکراتیک بستر مناسبی برای «حکمرانی خوب» فراهم می‌آورد؛ نظامی که در آن، اعمال قانون و امنیت انسانی با حضور جامعه مدنی و مشارکت فعال شهروندان همراه است. در نهایت، کیفیتِ حکمرانیِ دموکراتیک و کارآمد، به دامنه و شدتِ رقابت قدرت میان نیروهای رقیب در فرآیند توزیع منابع اجتماعی–اقتصادی و قدرت سیاسی در درون و میان دولت و جامعه بستگی دارد.

ناتوانی رژیم‌های عرب در امر حکمرانی، به استقرار حاکمیت‌های استبدادی خشن، بروز مشکلات شدید اجتماعی–اقتصادی و مداخلات غرب به زیان مردم منجر شده است؛ در حالی که مطالبات ملت‌های عرب برای دستیابی به توانمندی و کرامت، همچنان بی‌پاسخ مانده است. ساختار اقتصاد سیاسی عربی که مبتنی بر الگوهای «نئو–پاتریمونیال» (پدرسالاری نوین) و «رانت‌خواری» است، اگرچه با شدت و ضعف‌های متفاوت، در سراسر دوران جنگ سرد تداوم یافت و پس از آن نیز وضعیت وخیم‌تری پیدا کرد. رویدادهای پس از سپتامبر ۲۰۰۱، بیش از پیش ماهیت متزلزل و «کم‌عمق» پایگاه قدرت نخبگان سیاسی عرب و ناکامی آنان در ایجاد جوامعی مدرن و مرفه را آشکار ساخت.

دولت‌های اقتدارگرای عرب مانع از آن شده‌اند که گروه‌های مدنی و مذهبی به جایگاه برجسته‌ای در عرصه سیاست ملی دست یابند و بدین ترتیب، چشم‌اندازِ احتمالِ انتقال مسالمت‌آمیز قدرت به این گروه‌ها را از بین برده‌اند. جنبش‌های اجتماعی–سیاسی نظیر جریان‌های اسلامیِ پس از دهه ۱۹۸۰ (از جمله طالبان)، گروه‌های تروریستی و شبه‌نظامی همچون القاعده و داعش، و شمار بسیاری از دیگر جنبش‌های ستیزه‌جو در دهه‌های اخیر، همگی برای پر کردن خلأ سیاسی و احیای «حکمرانی اسلامی» پدیدار شده‌اند. به عبارت دیگر، ناکامی سیاست و رهبران سیاسی در کشورهای عربی در جلب مشارکت مشروع و مردمی در حکمرانی ملی و محلی، به تفکرات افراط‌گرایانه دامن می‌زند و موجب ظهور گروه‌های شبه‌نظامی می‌شود؛ و همه این‌ها به نام اسلام صورت می‌گیرد. این وضعیت چیزی جز بحران حکمرانی نیست. عمادالدین شاهین و نیتن براون در کتابی که سال ۲۰۱۰ منتشر شد –و مطالب آن همچنان مصداق دارد– نوشتند: «در این کتاب هیچ اختلافی با این دیدگاه وجود ندارد که رژیم‌های موجود (در جهان عرب) عمیقاً ریشه دوانده‌اند و گام‌های آزمایشی به سوی آزادسازی، به‌سختی می‌توانند حرکتی به سمت دموکراتیزاسیون محسوب شوند.»... اگرچه نویسندگان به وجود برخی «روزنه‌های آزادسازی» در رسانه‌های محلیِ منتقدتر، نسل جوان فعالان اینترنتی، سازمان‌های مردم‌نهاد که روزبه‌روز باتجربه‌تر می‌شدند و معدود جنبش‌های اعتراضی اشاره داشتند، اما در مجموع، «جامعه مدنی ضعیف، ازهم‌گسیخته و منفعل» و همچنین «مشارکت سیاسی بسیار پایین و بی‌تفاوتی عمومی» را موانع اصلیِ گذار به دموکراسی می‌دانستند(Brown and Shahin, 2010).

دخالت‌های مداوم غرب برای سیاست‌های جهان عرب و ایران زیان‌بار بوده است؛ چرا که این مداخلات، به بهای قربانی کردن توسعه سیاسی در مسیر دموکراسی و توانمندسازی مردم، از رژیم‌های اقتدارگرایی حمایت کرده‌اند که تحت سلطه خاندان‌های حاکم و نخبگان قرار داشته‌اند. پیامدهای سرایت بحران از عراق و افغانستان در دهه ۱۹۸۰ –و همچنین جنگ داخلی لبنان (۱۹۹۰–۱۹۷۶)– به تحکیم دو جریان ایدئولوژیک انجامید: «ایدئولوژی مقاومت» ضدغربی با الهام از تشیع، و ایدئولوژی «ضد مدرنیته» با الهام از تفکر سنی. حمایت ایالات متحده از رژیم عراق و همچنین از مجاهدینِ درگیر در نبرد با اشغالگران شوروی در افغانستان طی دهه ۱۹۸۰، به طولانی شدن جنگ ایران و عراق (با رنج‌های بی‌شمار برای هر دو طرف) و نیز آموزش و پرورش نسلی جدید از مبارزانِ متأثر از تعصبات مذهبی در افغانستان و پاکستان منجر شد. سیاست تغییر رژیم در افغانستان (۲۰۰۱)، عراق (۲۰۰۳)، لیبی (۲۰۱۱) و سوریه –و یا سیاست حفظ رژیم در مصر، عربستان سعودی و دیگر کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس پس از آغاز «بهار عربی»– همگی به تشدید سرکوبگری رژیم‌ها، هرج‌ومرج، جنگ و بحران پناهجویان دامن زده‌اند. تلاش‌های ایالات متحده برای مهار قدرت ایران پس از انقلاب ۱۳۵۷،

برخلاف انتظار، به تقویت عزم ملی و تلاش‌های راسخ‌تر برای دستیابی به توسعه اقتصادی بومی و حاکمیت سیاسی ملی انجامیده است. روابط دولت و جامعه در ایران همچنان پیچیده است و وضعیت حکمرانی مطلوب و کارآمد نیز همچنان با کاستی‌ها و مشکلات جدی روبروست. تعیین تکلیف جایگاه «اسلام سیاسی» در سطوح دولتی و اجتماعی می‌تواند چشم‌انداز دستیابی به توسعه‌ای منسجم‌تر و پایدارتر در ابعاد اجتماعی–اقتصادی و سیاسیِ ملی را بهبود بخشد.

References

- Abootalebi, A. R. (2000). *Islam and democracy: State-society relations in developing countries, 1908–1994*. Taylor & Francis.
- Achcar, G. (2013). *The people want: A radical exploration of the Arab uprising*. University of California Press.
- Apter, D. E. (1965). *The politics of modernization*. University of Chicago Press.
- Bronner, E., & Slackman, M. (2011, March 14). Saudi troops enter Bahrain to help put down unrest. *The New York Times*. http://www.nytimes.com/2011/03/15/world/middleeast/15bahrain.html?_r=0
- Brown, N. J., & Shahin, E. E.-D. (2010). Conclusion. In N. J. Brown & E. E.-D. Shahin (Eds.), *The struggle over democracy in the Middle East* (pp. 186–187). Routledge.
- Cole, J. (2025). *The rise of the Sunni Crescent in 2025: The US and the Middle East*. https://www.juancole.com/2025/12/sunni-crescent-middle.html
- Cortright, D., Seyle, C., & Wall, K. (2017). *Governance for peace: How inclusive, participatory and accountable institutions promote peace and prosperity*. Cambridge University Press.
- Deutsch, K. W. (1961). Social mobilization and political development. *American Political Science Review*, *55*(3), 493–514.
- Gandhi, J., & Przeworski, A. (2013). Authoritarian institutions and the survival of autocrats. *Comparative Political Studies*. https://uwec.courses.wisconsin.edu/d2l/lms/content/viewer/main_frame.d2l?ou=2184483&tId=13270024
- Gellner, E. (1991). Civil society in historical context. *International Social Science Journal*, *43*(3), 495–510.
- Haas, M. L., & Lesch, D. W. (2012). *The Arab Spring: Change and resistance in the Middle East*. Westview Press.
- Kamrava, M. (2024). *How Islam rules in Iran: Theology and theocracy in the Islamic Republic*. Cambridge University Press.
- Lerner, D. (1958). *The passing of traditional society: Modernizing the Middle East*. Free Press.
- Lesch, D. W., & Haas, M. L. (2018). *The Middle East and the United States* (6th ed.). Taylor & Francis.
- Lynch, M. (2012, March 16). *The Arab monarchy debate*. Foreign Policy. http://lynch.foreignpolicy.com/posts/2012/12/19/the_arab_monarchy_debate

Copyright © 2026, The Authors. Published by Yasouj University Press.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

- Muhammad, M., & Norton, A. R. (1991). *Political tides in the Arab world* (Headline Series No. 296). Foreign Policy Association.
- Nikou, I. (2026, January). Governing crisis: Sanctions, austerity and social unrest in Iran. *MERIP*. https://www.merip.org/2026/01/governing-crisis-sanctions-austerity-and-social-unrest-in-iran/
- Norton, A. R., & Kazemi, F. (Eds.). (1994–1996). *Civil society in the Middle East* (Vols. 1–2). New York University Press.
- Rutherford, B. (2006). What do Egypt's Islamists want? Moderate Islam and the rise of Islamic constitutionalism. *Middle East Journal, 60*(4), 707–731.
- Waterbury, J. (2003). Hate your policies, love your institutions. *Foreign Affairs, 82*(1), 58–68.